

UDK: 327(497.1:4)"1980–1983"
341.17(4)"1975"

DOI: <https://doi.org/10.31212/2025.nova.istrazivanja.mat.629-648>

Dimitrije MATIĆ

Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd

dikamatic@gmail.com

ORCID: 0009-0002-6473-5666

Jugoslavija, Španija i Madridski sastanak Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji (1980–1983)

Apstrakt: Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji bila je najznačajniji međunarodni forum koji je proistekao iz šire politike Detanta i popuštanja blokovskih podela u Evropi. Jugoslavija i Španija, svaka u skladu sa svojim unutrašnjim i spoljnopoličkim prioritetima, dale su važan doprinos međuevropskom dijalogu od druge polovine 1970-ih godina. Madridski sastanak KEBS-a (1980–1983) predstavljao je specifičan izazov delegacijama Španije i Jugoslavije za postizanje kompromisa oko najvažnijih evropskih pitanja usled sve većih tenzija između Istoka i Zapada, novih tendencija u španskoj diplomatiji, ali i samog karaktera bilateralnih odnosa između dve zemlje.

Ključne reči: Jugoslavija, Španija, Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji, Madridski sastanak, spoljna politika

Uvod

Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji (KEBS)¹ rezultat je znatno šireg procesa Detanta (*Détente*), odnosno perioda popuštanja blokovskih napetosti koji je započet već krajem 1960-ih godina. Detant se odlikovao većim stepenom političkog dijaloga, unapređenjem ekonomske saradnje između Istoka i Zapada, kao i ograničavanjem nuklearnog i strateškog naoružanja. Smanjenje blokovskog rivalstva bilo je od posebnog značaja za Evropu, kako za zemlje koje su pripadale nekom od saveza, tako i za neutralne i nesvrstane države na kontinentu.² Vrhunac procesa Detanta u Evropi predstavljalo je održavanje Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji od 30. jula do 1.

¹ Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE)

² John W. Young and John Kent, *International Relations Since 1945* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 272–277; Od Arne Vestad, *Globalni Hladni rat* (Beograd: Arhipelag, 2008), 256–257.

avgusta 1975. u Helsinkiju, na kojoj su učestvovalе trideset i tri evropske zemlje, ali i SAD i Kanada kao važne članice NATO-a i Zapadnog bloka. Diskusija na skupu se odvijala u okviru tri šire grupe pitanja („korpe“). Prvu korpu obuhvatale su teme političko-bezbednosnog karaktera, druga se odnosila na polja ekonomije, kulture, trgovine, nauke i životne sredine. Treća korpa podrazumevala je oblasti ljudskih prava i olakšan protok informacija i ideja. Tokom samita države učesnice su bile podeljene u tri neformalne blokovski omeđene grupe – zapadnoevropske (uz SAD i Kanadu), istočnoevropske, dok su treću grupu činile neutralne (Finska, Švedska, Austrija, Švajcarska) i nesvrstane države (Jugoslavija, Malta, Kipar). Pozicija Španije u Helsinkiju je bila specifična. Formalno je pripadala neutralnim zemljama, iako su se vlasti frankističke Španije već godinama pre toga trudile da poboljšaju veze sa svojim zapadnim susjedima i da postanu zvanični član Evropske ekonomske zajednice (EEZ) i NATO-a. Međutim, ostale zapadne demokratije su takve inicijative redovno odbijale, pre svega zbog održavanja frankističke diktature i intenziviranja represije nad političkim neistomišljenicima u zemlji.³

Završni akt koji je potpisan po okončanju konferencije u Helsinkiju predstavljao je kompromisni dokument koji je tretirao pitanja iz sve tri korpe, te su se učesnice obavezale na mirno rešavanje sporova, poštovanje suvereniteta drugih država, rad na unapređenju ljudskih prava i sloboda, kao i na saradnju na ekonomskom i kulturno-naučnom polju.⁴ Konferencija nije bila ograničena samo na skup u Helsinkiju, već se u narednim godinama ustalila kao važna diplomatska međudržavna inicijativa sa zadatkom da se i ubuduće razmatraju pitanja poštovanja i primene Završnog akta iz Helsinkija, kao i da se traže novi modaliteti saradnje među blokovskim i vanblokovskim zemljama. Time je započet proces KEBS-a čija je osnovna svrha bila da se na posebnim sastancima na svakih nekoliko godina ponovo razmotre dometi dogovora postignutog u Finskoj, dok bi takvi sastanci zadržali onakav format kakav je bio dogovoren 1975. godine.

Ciljevi KEBS-a su se u velikoj meri poklapali sa osnovnim spoljnopolitičkim usmerenjima Jugoslavije i Španije. Iako su nastupale sa različitim pozicijama, obe zemlje su uspele da prilikom uobličavanja Završnog akta istaknu svoje prioritete u njemu. Za Španiju su od velike važnosti bila pitanja odustajanja od pretnje silom protiv teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti država, zatim poštovanje suverenosti i unutrašnjeg uređenja svih evropskih zemalja i rešavanje svih međudržavnih konflikata diplomatskim

³ Pozicija Madrida dodatno je otežana time što je Španija ostala jedina diktatura na području zapadne Evrope nakon demokratskih revolucija u Portugaliji i Grčkoj 1974. godine. – Francisco José Rodrigo Luelmo, *España y el proceso de la CSCE: la conferencia de Helsinki (1969–1975)*, Tesis doctoral, Universidad Complutense Madrid, 2015, datum pristupa 1. 12. 2024, <https://doc-ta.ucm.es/entities/publication/401ab2e9-4c06-4a8e-ad96-8c8fda8a90ea>, 631–650.

⁴ David J. Galbreath, *The Organization for Security and Co-operation in Europe* (London and New York: Routledge, 2007), 24–38; Димитрије Матић, *Дипломатски односи између Шпаније и Југославије 1975–1980* (Младеновац: Литера, 2021), 137–138.

putem uz strogo poštovanje međunarodnog prava.⁵ Na drugoj strani, Jugoslavija je kao jedna od najistaknutijih zemalja iz grupe nesvrstanih i neutralnih dala konkretan doprinos u Helsinkiju oko sledećih pitanja: univerzalnog karaktera evropske bezbednosti i saradnje, nedeljivosti bezbednosti Evrope i Mediterana, odnosa Evrope prema zemljama u razvoju, novog međunarodnog ekonomskog poretka, vojnog aspekta bezbednosti, pitanja nacionalnih manjina, radnika i emigranata, terorizma i subverzivnih aktivnosti, uz afirmaciju osnovnih načela politike nesvrstanoosti.⁶

Na definisanje prioriteta jugoslovenske i španske diplomatije tokom osme decenije XX veka uticali su značajno i unutrašnji i eksterni faktori. Na unutrašnjem planu obe zemlje su prolazile kroz značajne transformacije. Tokom 1970-ih u Jugoslaviji su se odigrali procesi tokom kojih je došlo do suštinskih promena u političkom (Ustav iz 1974. godine) i ekonomskom (Zakon o udruženom radu iz 1976. godine) ustrojstvu zemlje. Za to vreme SFRJ je zadržala postojeće prioritete u svojoj spoljnoj politici kroz delovanje unutar pokreta nesvrstanih, dok je razvoj Detanta i intenziviranje procesa KEBS-a doneo više prilika zvaničnicima iz Beograda i samom predsedniku Josipu Brozu Titu da se posvete pitanjima evropske bezbednosti i dijaloga među blokovima.⁷ S druge strane, Španija je prolazila kroz turbulentan proces demokratske tranzicije i reorganizacije države nakon smrti šefa države Fransiska Franka u novembru 1975. godine. Redefinicija spoljne politike je bila jedan od prioriteta postfrankističkih vlasti u Španiji. Putem liberalizacije i demokratizacije na unutrašnjem planu išlo se i na prevazilaženje spoljne izolacije zemlje koja je postojala tokom frankizma, te su tako postavljeni jasni diplomatski prioriteti. Na prvom mestu je bilo čvršće povezivanje sa SAD i zapadnoevropskim državama putem težnje ka integraciji u EEZ, dok je važan cilj bio i negovanje posebnih odnosa sa Latinskom Amerikom i arapskim zemljama na Mediteranu.⁸

Imajući u vidu njihov poseban vanblokovski položaj (izraženiji na primeru Jugoslavije nego Španije), obe zemlje su pokazivale veliki stepen interesovanja za tok Detanta i dijaloga koji je uspostavljen u Helsinkiju. KEBS

⁵ Rodrigo Luelmo, *España y el proceso de la CSCE*, 709.

⁶ Љубодраг Димић, *Између Источног и Запада: Југославија, велике силе и питање безбедности у Европи 1945–1975* (Београд: Филип Вишњић, 2022), 5.

⁷ Za Jugoslaviju je KEBS predstavljao dobru priliku da konkretnije doprinese prevazilaženju blokovskih tenzija u Evropi i da u tom procesu dodatno istakne osnovne principe nesvrstanoosti u kontekstu Detanta. – Jovan Čavoški, „Yugoslavia’s Experience with the Non-Aligned Movement: Reconciling Formal Participation and Non-Bloc Policies”, in *On the Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia between Alliances and Neutrality/Non-Alignment*, ed. Srđan Mičić and Jovan Čavoški (Belgrade: Institute for Recent History of Serbia, 2022), 172.

⁸ Ipak, dok je oko ulaska zemlje u EEZ postojao širok politički konsenzus, to nije bio slučaj sa društvenom podeljenošću oko mogućeg članstva Španije u NATO-u. – Juan Carlos Pereira Castañares, Pedro A. Martínez Lillo, „Política exterior 1976–1997”, *Historia contemporánea de España (siglo XX)*, ed. Javier Paredes (Barcelona: Ariel, 2002), 976–988; Rodrigo Luelmo, *España y el proceso de la CSCE*, 706–718.

je predstavljao izuzetno važnu platformu za uspostavljanje saradnje između dve zemlje u brojnim oblastima, posebno ako se ima u vidu da diplomatski odnosi između Beograda i Madrida nisu postojali tokom cele posleratne epohe, odnosno od 1945, pa sve do 27. januara 1977. godine. Činjenica da je upravo Beograd određen za domaćina prvog sastanka KEBS-a nakon Helsinkija (oktobar 1977 – mart 1978) bila je jedan od najvažnijih faktora za ubrzanje procesa uspostave diplomatskih odnosa, dok su konsultacije tokom Beogradskog sastanka između delegacije dve države pokazale da postoji zajedničko gledište po brojnim pitanjima od međunarodnog značaja – kritikovanje nespremnosti za stvarni dijalog i političke zloupotrebe KEBS-a od strane SAD i SSSR-a, zatim isticanje potrebe za razoružanjem u Evropi i jačanja saradnje na Mediteranu između evropskih i arapskih zemalja.⁹ Prilika za novu procenu globalne geopolitičke situacije, kao i za ustanovljavanje pravaca dalje saradnje između SFRJ i Španije, pružila se time što je Madrid određen za domaćina novog sastanka KEBS-a nakon Beograda.¹⁰

Napeti odnosi na početku Madridskog sastanka (1980–1981)

Početak Madridskog sastanka KEBS-a bio je planiran za novembar 1980. godine. Na početku je bilo predviđeno da traje samo nekoliko meseci, odnosno u skoro jednakom intervalu kao i samit u Beogradu, ali su pogoršanje međunarodne situacije i nove tenzije između Moskve i Vašingtona uticali na to da volja za dijalogom potpuno izostane u španskoj prestonici, te se ovaj susret država članica KEBS-a odužio sve do septembra 1983. godine. Formalno, Madridski sastanak je bio podeljen na Pripremni deo koji je trajao od 9. septembra do 10. novembra 1980. godine, dok je glavni tok skupa naposljetku činilo čak osam faza u periodu između 11. novembra 1980. i 9. septembra 1983. godine. Tok samita u Madridu obeležilo je aktualizovanje postojećih i izbijanje novih ratova i unutrašnjih kriza u svetu – sovjetska invazija na Avganistan u decembru 1979, opozicioni i radnički nemiri u Poljskoj koji su izbili u leto 1980, Iračko-iranski rat započet u septembru 1980, Foklandski rat između Velike Britanije i Argentine (1982). Odnosi između dve vodeće sile sveta bili su dodatno narušeni intenziviranjem trke u naoružanju i sovjetskim obaranjem južnoko-

⁹ Матић, *Дипломајски односи*, 138–144; Димитрије Матић, „Улога Комунистичке партије Шпаније у успостављању дипломатских односа Београда и Мадрида након Франкове смрти”, *Токови историје*, бр. 2 (2021): 134.

¹⁰ Више о припремама и току Београдског састанка КЕБС-а: Radovan Vukadinović, *Београдски састанак Конференције о европској сигурности и сарадњи* (Загреб: Институт за политичке знаности и новинарство Факултета политичких наука, 1979); Јован Чавошки, „Чувајући ‘дух Хелсинкија’: Југославија и континуитет КЕБС-а 1975–1976”, *Токови историје*, бр. 1 (2019): 145–176; Јован Чавошки, „Чекајући Европу у Београду: Југославија и Београдски састанак КЕБС-а 1977–1978”, *Токови историје*, бр. 2 (2019): 167–198; Dragan Bogetić, „Jugoslovenski nastup na Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju 1973–1975”, *Istorija 20. veka*, br. 2 (2016): 137–164.

rejskog aviona (*Korean Air Lines Flight 007*) blizu ostrva Sahalin 1. septembra 1983, u kome je kao putnik bio i jedan član Predstavničkog doma SAD.¹¹

Zvanične pozicije Jugoslavije i Španije prema predstojećem Madridskom sastanku KEBS-a direktno su zavisile od njihovih najvažnijih unutrašnjih i spoljnopoličkih pozicija i promena. Smrt predsednika Josipa Broza Tita u maju 1980. izazvala je zapaženu društvenu neizvesnost u pogledu opšteg pravca kojim će se Jugoslavija dalje kretati, ali su glavne poluge političkog sistema nastavile uobičajeno da funkcionišu, među kojima je bila i dotadašnja osnovna spoljnopolička orijentacija.¹² S druge strane, u Španiji je unutrašnja kriza (mahom zasnovana na neslaganjima oko ekonomije, državne uprave i pitanja organizacije autonomije pokrajina) u vladajućoj *Uniji demokratskog centra* (Unión de Centro Democrático – UCD) dovela do smene brojnih ministara i do sve težeg položaja manjinske vlade Adolfa Suareza, čija je vlada sve više gubila podršku političke elite i građana.¹³ Sa slabljenjem pozicije samog premijera Suareza, što je kulminiralo njegovim podnošenjem ostavke u januaru 1981. godine, opadao je značaj „neutralističke strategije” u spoljnoj politici koju je on lično zagovarao.¹⁴ Tako se španska diplomatija u vreme početka Madridskog sastanka u jesen 1980. gotovo potpuno usmerila ka integraciji sa Zapadom, vidno stavljajući po strani odnose sa drugim državama i regionima. Glavni zastupnici čvrste proevropske i atlantističke struje unutar UCD bili su ministar spoljnih poslova Hose Pedro Perez Ljorka, koji je na dužnost stupio u septembru 1980. godine, kao i sekretar za spoljne poslove vladajuće partije i prvi šef španske delegacije na Madridskom sastanku Havijer Ruperez.¹⁵

Suprotstavljeni interesi, različiti prioriteti i spremnost na konfrontaciju su se očitovali još tokom Pripremnog dela samita, a nastavili su se i tokom prvih meseci glavnog dela Madridskog sastanka. SAD i većina zapadnih zemalja su započele skup aktivnim protivljenjem sovjetskoj intervenciji u Avganistanu, dok su istovremeno i kritikovale stanja ljudskih prava u Sovjetskom Savezu i državama lagera, naročito u Poljskoj. Sa pobedom Regana na izborima u novembru 1980. takva retorika i politička praksa su dodatno učvrstile SAD kao ključnu državu koja se na pitanjima ljudskih prava najviše

¹¹ Geoffrey Edwards, „The Madrid Follow-Up Meeting to the Conference On Security and Cooperation in Europe”, *International Relations*, vol. 8, iss. 1 (1984): 49–50; Jorge Fuentes, „La reunión de Madrid de la Conferencia sobre la Seguridad y la Cooperación en Europa”, *Revista de Estudios Internacionales*, vol. 4, núm. 4 (1983): 735–736.

¹² Tvrtko Jakovina, *Treća strana Hladnog rata* (Zaprešić: Fraktura, 2011), 635–639.

¹³ Santos Juliá, *Transición: Historia de una política española 1937–2017* (Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2017), 521–541; Javier Tusell, *Dictadura franquista y democracia 1939–2004* (Barcelona: Crítica, 2005), 309–311.

¹⁴ Juan Manuel Fernández Fernández-Cuesta, „Objetivos y estrategia del giro neutralista de la política exterior de Adolfo Suárez (1978–1981)”, *La política exterior y la dimensión internacional de la Transición española: testigos y protagonistas 1976–1986*, ed. Juan Carlos Pereira Castañares, Juan Manuel Fernández Fernández-Cuesta (Madrid: Aranzadi, 2016), 197–218.

¹⁵ Ana Capilla Casco, *La OTAN en el diseño de la política exterior de los gobiernos de UCD. El papel de Javier Ruperez* (Madrid: Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado, 2018), 150–161.

konfrontirala Sovjetima u Madridu.¹⁶ Sovjeti su nastojali da izbegnu razmatranje stanja u Avganistanu tvrdnjom da KEBS ne bi trebalo da se bavi vanevropskim prilikama, dok su insistiranje Zapada na pitanjima iz treće korpe tumačili kao mešanje u unutrašnje stvari i „podrivanje socijalističkog društvenog sistema”. Nasuprot tome su Moskva i ostale zemlje Istočnog bloka kao prioritetnu istakle prvu korpu i vojne aspekte KEBS-a, te su zvanično i uslovile uspešan završetak Madridskog sastanka sazivanjem dodatne konferencije o razoružanju Evrope koja bi se održala po završetku samita u Španiji.¹⁷ Tenzije između SAD i SSSR-a predstavljale su osnovnu karakteristiku Madridskog sastanka, dok su neutralne i nesvrstane zemlje konstantno pokušavale da premoste te razlike i pokušavale da pronađu kompromisna rešenja koja bi u što većoj meri uvažila interese oba bloka.¹⁸

Takva atmosfera opšte blokovske polarizacije postavljala je konkretne prepreke za bližu saradnju jugoslovenske i španske delegacije na KEBS-u. Jugoslovenska delegacija je od samog početka Madridskog sastanka zauzela pomirljivu poziciju i nastojala je da, u bliskom kontaktu i saradnji sa ostalim nesvrstanim i neutralnim državama, ponudi kompromisni nacrt završnog dokumenata i da umerenim formulacijama stekne podršku svih strana za njegovo usvajanje. Do kraja 1980. takvi predlozi su obuhvatali različite aspekte krize Detanta, mera vojne bezbednosti i saradnje u Evropi i na Mediteranu, nove modele ekonomske i humanitarne saradnje, kao i probleme terorizma i prava nacionalnih manjina u Evropi.¹⁹ S druge strane, prevlast isključive prozapadne struje u španskoj vladajućoj koaliciji dovela je do toga da se španska delegacija u potpunosti svrstala na stranu SAD i u prvim mesecima Madridskog sastanka je bila jedna od najistaknutijih američkih saveznica u oštroj kritici Sovjetskog Saveza zbog invazije na Avganistan i kršenja ljudskih prava širom Istočne Evrope.²⁰ Prema rečima samog Ruperesa iz

¹⁶ Republikanski predsednički kandidat Ronald Regan najavio je obrise svoje politike prema KEBS-u još u septembru 1980. godine. Tada je optuživao Karterovu administraciju da se u procesu KEBS-a i predstojećem Madridskom sastanku povukla pred Sovjetima, te da da bi njegov intenzivniji pristup doveo do većeg poštovanja ljudskih prava, „širenja američke poruke o slobodi i nadi širom sveta” i da bi stao na kraj „flagrantnom kršenju Helsinškog akta od strane SSSR-a” na području celog Istočnog bloka, naročito u Poljskoj. – *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1981–1988, vol. I, Foundations of Foreign Policy (Washington, DC: GPO, 2022), 44–45.

¹⁷ O vojnim pitanjima i bezbednosti više u: *The Crisis of Détente in Europe: From Helsinki to Gorbachev 1975–1985*, ed. Leopoldo Nuti (London and New York: Routledge, 2009), 55–162; Ljubivoje Aćimović, Vladimir Bilandžić i Nina Dobrković, *Razoružanje u Evropi* (Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1985), 85–158, 235–252.

¹⁸ Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (DAMSPRS), Politička arhiva (PA), god. 1980, k. 208, dok. 464417, Informacija o Madridskom sastanku KEBS – Telegram Ambassade SFRJ u Madridu Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove (SSIP), 8. 12. 1980.

¹⁹ DAMSPRS, PA, god. 1981, k. 185, dok. 428, Informacija o prvoj fazi Madridskog sastanka KEBS, 26. 12. 1980, 11–12.

²⁰ Odnos postfrankističke Španije prema konceptu ljudskih prava i primene tih načela je bio specifičan. Od prvih godina tranzicije Španija je ratifikovala većinu međunarodnih konven-

1986. godine, Španija u početku Madridskog sastanka nije bila naročito zainteresovana da kao zemlja-domaćin igra aktivniju ulogu posrednika između sukobljenih svetskih sila, da je tada Španiji bila najpotrebnija bliska saradnja sa Zapadom i da joj je organizacija procesa KEBS-a predstavljala samo jedan sporedni način da dobije veću vidljivost u sferi globalne politike. Tadašnji stav Španije bio je sažet u kratkoj frazi da je „Španija domaćin, a ne talac” KEBS-a (*Spain is the host, not the hostage, of the CSCE*).²¹ Slične ocene o ulozi Španije na KEBS-u je dao i ministar Perez Ljorka 23. oktobra 1980. u svom izveštaju pred Komisijom za spoljne poslove španskog parlamenta. Tada je istakao da Španija ne bi smela da bude ograničena na puku poziciju zemlje domaćina čiji je cilj da se skup što pre okonča po svaku cenu, već da mora tokom KEBS-a istrajati i na nekim ključnim principima ljudskih prava koji su zajednički za sve zapadne zemlje i čiji značaj zauzima posebno mesto u Helsinškom aktu.²² Ipak, Španija je kao država domaćin imala i svoje posebne inicijative koje su za nju u tom trenutku imale veliki značaj – predlozi o radnicima-migrantima, alternativnim izvorima energije, poboljšanju transporta na Mediteranu, kao i merama za suzbijanje terorizma.²³

Čvršće svrstavanje Španije uz zemlje Zapada znatno je sužavalo prostor za veću saradnju i opsežnije konsultacije u vezi sa KEBS-om između vlasti u Madridu i Beogradu, te je u prvih nekoliko meseci nakon početka KEBS-a saradnja između dve države na ovom međunarodnom forumu bila veoma slaba. Na prvi pogled to nije izgledalo tako pesimistično. Po govorima najviših državnih predstavnika Španije i Jugoslavije – premijera Suareza i jugoslovenskog saveznog sekretara inostranih poslova Josipa Vrhovca – na otvaranju Madridskog sastanka sredinom novembra 1980. izgledalo je da postoji dosta prostora za približavanje stavova. Obojica su tada podvukli značaj razoružanja u Evropi i na Mediteranu, kritikovali su nepostojanje volje za kompromisom (Vrhovec je bio oštrij kritikujući oba bloka, dok se Suarez jedino zadržao na formulaciji da se kompromis pretvorio u „dijalog gluvih”), dok su snažno podržali jačanje ljudskih, ekonomskih, naučnih i kulturnih kontakata

cija koje su se ticale ljudskih prava, na globalnom planu se uz ostale zapadne zemlje čvrsto zalagala za njihovo poštovanje, dok je na unutrašnjem planu širila prava autonomnih zajednica i nekastiljanskih jezika i sve više radila na suzbijanju prakse policijske torture. U isto vreme dok se na međunarodnoj sceni sve više isticala u zaštiti ljudskih prava protivnika diktatura, Španija je propustila da usvoji javne politike i šire mere reparacija za žrtve frankizma, ali je prvi put u zemlji bilo omogućeno objavljivanje memoara ključnih ličnosti koje su preživjele frankističke i nacističke logore. – Omar G. Encarnación, *Democracy Without Justice in Spain: The Politics of Forgetting* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014), 6; Димитрије Матић, „Наративи о Холокаусту и комеморације у Србији и Шпанији, с посебним освртом на 2005. годину”, *Токови историје*, бр. 1 (2024): 278–279.

²¹ Cit. prema: Capilla Casco, *La OTAN en el diseño de la política exterior*, 150–153.

²² *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Comisión de Asuntos Exteriores, núm. 23, 23. 10. 1980, p. 10.

²³ Ferrán Martínez Lliso, „Buscando su sitio: El papel de España en la Conferencia de Madrid de la CSCE (1980–1983)”, *Historia del presente*, núm. 35, 2020, 176–177.

ta.²⁴ Međutim, prostor za dijalog se znatno sužavao kada su u pitanju bili direktni susreti delegacija.

To se videlo i po samim susretima jugoslovenskih dužnosnika sa Ruperesom, koji je u leto 1980. imenovan za šefa španske delegacije na KEBS-u. Zvaničnici Saveznog sekretarijata za inostrane poslove i predstavnici Ambasade SFRJ u Madridu su imali nekoliko sastanaka sa Ruperesom u toku 1980. i u prvoj polovini 1981. godine. Prvi je održan u Beogradu u julu 1980, kada je Ruperes došao kao član delegacije Ministarstva spoljnih poslova. Sagovornici su se tada složili da je Detant u ozbiljnoj krizi i da je za uspeh Madridskog sastanka neophodan dijalog, ali su se u skoro svemu ostalom znatno razlikovali. Ruperes je tada naveo da je Moskva intervencijom u Avganistanu bila najodgovornija zbog toga što je dijalog praktično postao nemoguć, da se Španija ne zalaže za „kompromis i Detant po svaku cenu”, Uz to, vrlo je otvoreno kritikovao dotadašnju multilateralnu spoljnu politiku Madrida i isticao je da Španija više nema interesa da produbljuje veze sa nesvrstanim i neutralnim zemljama, da sa njima bliže sarađuje na KEBS-u, te da Madrid namerava da svu svoju pažnju usmeri na približavanje Zapadu i da teži ka što skorijem članstvu u EEZ-u i NATO-u. Međutim, izuzetno je cenio napore jugoslovenske spoljne politike u pokušajima iznalaženja kompromisa i istakao je da je poboljšanje jugoslovensko-španskih odnosa neophodno i da je jedino moguće putem bilateralnih razgovora.²⁵ U narednim mesecima su konsultacije Jugoslovena sa španskom delegacijom na KEBS-u uglavnom prolazile u sličnom tonu. Svi sagovornici su se tada slagali oko potrebe da se KEBS nastavi i da je Detant ozbiljno ugrožen, ali u pogledu konkretnije saradnje nije bilo pomaka. Ruperes je bio najotvoreniji pri takvim konsultacijama. U tom maniru je u razgovoru sa jugoslovenskim ambasadorom u Madridu Rudolfom Čačinovićem 4. aprila 1981. ponovio u sličnom maniru da španska delegacija ceni kompromisne napore nesvrstanih i neutralnih zemalja na Madridskom sastanku, ali da Španija „nema interesa da se sa njima na KEBS-u pojavljuje u sadržajnom odnosu”.²⁶

²⁴ „Suárez pide colaboración internacional para erradicar el terrorismo”, *ABC*, 13. 11. 1980; „Suárez: Incurriríamos en graves responsabilidades si enterráramos el Acta de Helsinki”, *El País*, 13. 11. 1980; „Продубльивање конфронтације или обнављање детанта”, *Политика*, 15. 11. 1980.

²⁵ Arhiv Jugoslavije (AJ), Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije (507), Komisija za međunarodne odnose i veze, Španija, k. 10, dok. IX, 122/X-77, Zabeleška o razgovoru izvršnog sekretara Predsedništva CK SKJ Vlade Janžića sa generalnim sekretarom za međunarodne odnose Unije demokratskog centra (UCD) Španije Javier Ruperesom u Beogradu, 8. 7. 1980.

²⁶ DAMSPRS, PA, god. 1981, k. 114, dok. br. 418018, Telegram Ambasade SFRJ u Madridu upućen SSIP-u, 4. 4. 1981; Ipak, drugi članovi španske delegacije na KEBS-u i zvaničnici Ministarstva spoljnih poslova su iskazivali znatno blaže stavove pri susretima s Čačinovićem. Oni su tada posebno zahvalili Jugoslaviji za napore usmerene ka temama razoružanja i antiterorizma, delili su strahove Beograda u vezi sa potencijalnim neuspehom Madridskog sastanka i kritikovali su beskompromisnost supersila, ali su i dalje glavnog krivca videli u Moskvi (ljudska prava, nespremnost za povlačenje naoružanja, sovjetsko „razvod-

Pored osnovnih razlika u spoljnopolitičkim prioritetima, još jedno pitanje je predstavljalo potencijalnu prepreku za unapređenje saradnje sa Španijom. Insistiranje Španije i ostalih zemalja Zapada na ljudskim pravima u komunističkim zemljama nije bilo dobro primljeno u SFRJ, čak i onda kada je bilo jasno da će se zapadne kritike u toj sferi ograničiti samo na države lagersa. U toku brojnih konsultacija koje su održane u SSIP-u pred sastanak i u prvim danima Madridskog sastanka, na kojima su prisustvovali i pripadnici Službe državne bezbednosti (SDB), isticana je opasnost da zapadne zemlje oštricu svoje kritike o stanju ljudskih prava usmere i na Jugoslaviju, što bi predstavljao i jedan vid diplomatskog pritiska na Beograd. Kao polja za kritiku prepoznati su delovanje antijugoslovenske (bilo terorističke ili nenasilne) emigracije i njihova medijska prisutnost na Zapadu, broj političkih zatvorenika u SFRJ, odnos vlasti u Beogradu prema vodećim disidentima (Milošan Đilas, Dobrica Ćosić, Ljubomir Tadić, Mihajlo Mihajlov, praksisovci). Tada je dogovoreno da bi u slučaju rasprave o stanju ljudskih prava u Jugoslaviji trebalo odgovoriti podsećanjem na „kvislinški, fašistički i teroristički karakter ekstremne jugoslovenske emigracije”, insistirati da zbog toga oni ne predstavljaju nikakvu demokratsku alternativu jugoslovenskom socijalizmu, te uzvratiti kritikama „licemerja Zapada” zbog tolerisanja delovanja takve emigracije na sopstvenom tlu.²⁷ Postojala je i bojazan da bi španska sredstva informisanja počela više da izveštavaju o pitanjima jugoslovenskih disidenata, što je već bilo primećeno u slučaju beogradskog dopisnika vodećeg španskog dnevnog lista (*El País*) Huana Fernandez Elorijage.²⁸

Pored razmatranja mogućih tenzija, stvarne trzavice sa Španijom po ovim pitanjima su izbile kada je, propustom organizatora i obezbeđenja, 24. novembra 1980. u prijemni deo Kongresne dvorane gde se održavalo zasedanje KEBS-a ušao hrvatski emigrant i književnik Mirko Vidović, jedan od vodećih ljudi organizacije *Hrvatsko narodno vijeće* (HNV).²⁹ Tom prilikom Vidović je delio novinarima štampane materijale o navodnim masovnim kršenjima ljudskih prava u SFRJ. Iako Vidović nije imao neposredne kontakte ni

njavanje“ definicije terorističkih pokreta). – DAMSPRS, PA, god. 1981, k. 186, dok. 45067 i 421483, Telegrami Ambasade SFRJ u Madridu upućeni SSIP-u 21. 1. 1981. i 29. 1. 1981.

²⁷ DAMSPRS, PA, god. 1980, k. 210, dok. 446658, Grupa za KEBS – Zaključci sa zajedničkog sastanka održanog 22. 8. 1980. godine; k. 208, dok. 462497, Telegram SSIP-a upućen Ambasadi SFRJ u Madridu, 26. 11. 1980.

²⁸ DAMSPRS, PA, god. 1980, k. 211, dok. 460150, Telegram Ambasade SFRJ u Madridu upućen SSIP-u, 5. 11. 1980.

²⁹ HNV je bila organizacija koju je 1974. formirao deo hrvatskih intelektualaca koji su kao emigrant živeli u SAD i Kanadi, ali su ubrzo počeli da osnivaju i podružnice u Evropi i Australiji. U analizama jugoslovenske SDB se navodilo 1982. da je ova organizacija okupljala oko 4800 članova, da je među njima bilo predratnih političara, ratnih zločinaca, podržavalaca hrvatskog proljeća, ali i da je po svom delovanju bila umerenija od ekstremne ustaške emigracije. Među čelnicima HNV su se vremenom ustalili književnik prof. Mirko Vidović i prof. dr Mate Meštrović. – Петар Драгишић, *Ко је љуцао у Југославију? Југословенска љолићичка емиграција на Зајагу 1968–1980* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2019), 44–45.

sa jednom delegacijom na KEBS-u,³⁰ jugoslovenska delegacija je zvanično protestovala kod španskih zvaničnika, a propust je tumačila kao zadržavanje izvesnih simpatija prema hrvatskoj emigraciji od strane dela španskih vladajućih struktura, ali i kao odraz suštinske nezainteresovanosti i nepripremljenosti Španaca za jedan tako ozbiljan posao kao što je organizovanje KEBS-a. Ipak, situacija je ubrzo rešena izvinjenjem i uveravanjem španskih vlasti da se neće tolerisati nasilne aktivnosti emigracije.³¹

Prevazilaženje tenzija i približavanje stavova Jugoslavije i Španije (1981–1982)

Već tokom 1981. su izvori povremenih diplomatskih tenzija između jugoslovenske delegacije i španskih domaćina na KEBS-u bili otklonjeni, dok je istovremeno prevladalo veće razumevanje za spoljnopolitičke pozicije onog drugog. U toku 1981. bilo je primetno i povećanje interesovanja španske strane za produbljivanje saradnje sa nezapadnim državama, barem kada je u pitanju bilo intenziviranje odnosa sa Beogradom. Na takav razvoj događaja uticale su unutrašnje prilike u Španiji i neka krupnija globalna pitanja koja su iskrsla na Madridskom sastanku, kao što je pitanje veće represije u Poljskoj i zavođenje ratnog stanja u Varšavi u decembru 1981. godine. Španija je bila suočena sa pokušajem državnog udara kada su profrankističke frakcije u armiji 23. februara zauzele parlament i držale poslanike i članove vlade kao taoce nekoliko sati, upravo u vreme održavanja sednice o izboru Leopolda Kalva Sotela iz redova UCD za novog premijera.³² Iako su na početku Madridskog sastanka KEBS-a pozicije Španije i Jugoslavije bile prilično udaljene po brojnim pitanjima, dok su i bilateralni odnosi doživeli stagnaciju, do približavanja je došlo već krajem 1981. i u prvoj polovini 1982. godine. Ipak, do toga je došlo postepeno.

Opasnost od armijskog puča je ojačala uverenje vladajućih političkih elita u Madridu da je neophodno što skorije integrisanje u vojni, politički i ekonomski savez sa Zapadom kroz učlanjenje u NATO i EEZ.³³ Tek naredne godine

³⁰ Ipak, naknadno je jedan član španske delegacije priznao jugoslovenskom ambasadoru da je on kratko razgovarao sa Vidovićem, da mu je on govorio o kršenjima ljudskih prava u Jugoslaviji i da se nije duže zadržavao. Španski predstavnik je ponovo izrazio Čačinoviću žaljenje što je došlo do tog incidenta. – DAMSPRS, PA, god. 1980, k. 211, dok. 463959, Telegram Ambasade SFRJ u Madridu upućen SSIP-u, 2. 12. 1980.

³¹ DAMSPRS, PA, god. 1980, k. 211, dok. 463997, Telegram Ambasade SFRJ u Madridu upućen SSIP-u, 29. 11. 1980.

³² Tusell, *Dictadura franquista y democracia 1939–2004*, 312–313. – Zvaničnici jugoslovenskog SSIP-a su na konferenciji za štampu 26. februara najjasnije osudili pokušaj državnog udara i izrazili podršku kralju Huanu Karlosu i svim demokratskim snagama u Španiji. – „Подршка свим акцијама за попуштање затегнутости”, *Борба*, 27. 2. 1981.

³³ Jugoslovenske diplomate u Madridu su takođe ubrzo po propasti puča ispravno ocenile da je još uvek realna opasnost od profrankističkih elemenata u vojsci gurala španske vlasti bliže u naručje Zapadnoj Evropi i SAD, koje su jedine mogle da joj ponude čvrste spoljne podsticaje za depolitizaciju

je dovršen proces pristupanja NATO-u, te je Španija zvanično postala članica Severnoatlantskog saveza 5. juna 1982. godine. Ipak, za nesvrstanu Jugoslaviju ova činjenica nije predstavljala razlog za uzbunu, iako je ovo bio prvi put još od 1955. da je jedan od dva vodeća vojna saveza prihvatio novu članicu. Iako je u periodu između Frankove smrti 1975. i zvanične uspostave diplomatskih odnosa između Beograda i Madrida 1977. bilo izvesnih bojazni u Predsedništvu SFRJ da bi špansko približavanje NATO-u moglo da izazove određenu sovjetsku reakciju koja bi išla na štetu jugoslovenske nesvrstanosti,³⁴ ipak su takvi strahovi bili u najvećoj meri razvevani do 1981. godine. U brojnim kontaktima koje su ambasadori Jugoslavije i Španije imali sa diplomatskim zvaničnicima u Madridu i Beogradu bilo je primetno posebno nastojanje španskih predstavnika da uvere Jugoslovane da je članstvo u NATO-u rutinska stvar i formalizacija već razvijenih veza sa Zapadom, te da to neće nikako uticati na dobre bilateralne odnose dve zemlje. Izvesne promene u spoljnoj politici Španije su se nazirale i po tome što su od druge polovine 1981. takve razgovore sa jugoslovenskim predstavnicima vodile umerenije struje u španskoj diplomatiji koje nisu zanemarivale ni saradnju sa nesvrstanim i neutralnim državama.³⁵ Procene SSIP-a su se u najvećem delu slagale sa ovakvim ocenama, te je Saveznom izvršnom veću (SIV) Sekretarijat dostavio mišljenje o tome da špansko pristupanje NATO-u ne bi suštinski promenilo karakter bilateralnih odnosa i da SFRJ nema potrebe da zbog toga menja politiku prema Španiji.³⁶

S druge strane, konsultacije između zvaničnih delegacija na KEBS-u nisu bile brojne u 1981. godini, ali su takvi razgovori po pravilu bili prijateljski i pokazivala se želja obe strane za nastavkom razmene mišljenja i daljeg unapređenja bilateralnih odnosa. Tokom 1981. došlo je do istovremenog isteka mandata starim i postavljanja novih ambasadora u Beogradu i Madridu. Konsultacije odlazećih, a potom i novopostavljenih ambasadora sa diplomatskim zvaničnicima zemlje domaćina, bile su obeležene izuzetno srdačnim i otvorenim razgovorima, dok su posebne teme razgovora bile proces KEBS-a i špansko ućlanjenje u NATO.³⁷ Ti raz-

i demokratizaciju armije, najpre putem integrisanja u strukture NATO-a. – DAMSPRS, PA, god. 1981, k. 114, dok. 416230, Ocena najnovijeg razvoja unutrašnje situacije u Španiji, 27. 3. 1981.

³⁴ Jedan od mogućih scenarija koji se tada pominjao je bila i mogućnost da Sovjeti od Zapada zauzvrat zatraže prećutno odobrenje za nasilno uključivanje SFRJ u Varšavski pakt, ali je takva mogućnost već početkom 1980-ih ocenjivana kao nerealna. – Матић, *Дипломатски односи*, 53; Jakovina, *Treća strana Hladnog rata*, 648.

³⁵ DAMSPRS, PA, god. 1981, k. 115, dok. 447255, Zabeleška o razgovoru zamenika SS M. Pešića sa ambasadorom Kraljevine Španije u SFRJ J. M. Clementezom, 21. 9. 1981; Glavni pripadnici takve umerenije struje su bili pojedini rukovodioci u Ministarstvu spoljnih poslova – generalni direktor Odeljenja za Evropu i atlantske poslove Huan Duran i zamenik generalnog direktora Odeljenja za Istočnu Evropu Hoakin Perez Gomez; dok. 457662, Telegram Ambasade SFRJ u Madridu upućen SSIP-u, 18. 11. 1981.

³⁶ DAMSPRS, PA, god. 1982, k. 106, dok. 433179, Posledice ulaska Španije u NATO i jugoslovensko-španski odnosi, 6. 7. 1982.

³⁷ DAMSPRS, PA, god. 1981, k. 115, dok. 431797, Telegram SSIP-a upućen Ambasadi SFRJ u Madridu, 19. 6. 1981; dok. 457662, Telegram Ambasade SFRJ u Madridu upućen SSIP-u, 18. 11. 1981.

govori označavali su dodatne pozitivne signale za razvoj bilateralnih odnosa. U slučaju Jugoslavije, dotadašnjeg ambasadora Rudolfa Čačinovića i njegovog naslednika Berislava Badurinu u posetu su primili kralj Huan Karlos i ministar Perez Ljorka, što je ocenjeno kao izuzetna počast i čvrsta garancija da su španske vlasti u tom trenutku bile spremne da ozbiljnije pristupe merama za jačanje veza između Madrida i Beograda.³⁸

Bojazni jugoslovenskih i španskih zvaničnika o mogućnosti neuspeha Madridskog sastanka bile su 1982. zasnovane na vrlo realnim procenama. Cela prva polovina te godine bila je obeležena potpunom stagnacijom procesa KEBS-a usled potpuno suprotstavljenih pozicija zapadnih i istočnih zemalja u pogledu poljske krize. Vojni udar koji je sproveo premijer i ministar odbrane Vojčeh Jaruzelski 13. decembra 1981. godine, uz svesrdnu podršku Moskve, naišao je na žestoke osude Zapada. Upravo na insistiranje zapadnih država, u čemu su se posebno isticale SAD, pitanje stanja ljudskih prava u Poljskoj je dospelo na dnevni red brojnih međunarodnih organizacija i foruma, među kojima su se svakako isticali UN i Madridski sastanak KEBS-a. Kada je KEBS bio u pitanju, tokom 1982. došlo je ipak do postepenog udaljavanja Španije i mnogih drugih zapadnoevropskih država od tvrdog stava SAD prema Istoku, a naročito prema SSSR-u i Poljskoj. Jugoslavija i Španija su osudile državni udar,³⁹ ali su u kontekstu KEBS-a nastojale da ipak uspešno privedu kraju Madridski sastanak i da tokom zatvorenih sastanaka rade na pronalasku nekog kompromisnog rešenja koje bi zadovoljilo zahteve Zapada u pogledu posvećenosti ljudskim pravima i težnje Istoka u vezi sa poštovanjem suvereniteta evropskih zemalja.⁴⁰ U pokušaju prevazilaženja krize koju su izazvala dešavanja u Poljskoj došlo je do dolaska ministara zemalja učesnica u špansku prestonicu tokom nove faze KEBS-a u martu 1982. godine, što je pružilo priliku da ministar Perez Ljorka i savezni sekretar Josip Vrhovec razmene mišljenja. Taj susret je bio dobar pokazatelj približavanja stavova gde

³⁸ Posebna čast je početkom oktobra 1981. učinjena odlazećem ambasadoru Čačinoviću kada mu je kralj uručio visoki orden „Veliki krst Izabele Katoličke“ za posebne zasluge u razvijanju odnosa između dve zemlje. – DAMSPRS, PA, god. 1981, k. 115, dok. 449317, Telegram Ambasade SFRJ u Madridu upućen SSIP-u, 3. 10. 1981.

³⁹ „Preocupación y alarma en el seno del Gobierno español“, *El País*, 15. 12. 1981. Više o jugoslovenskim i španskim reakcijama na događaje u Poljskoj: Coral Morera Hernández, „Polonia bajo la ley marcial, 1981: actitudes, interpretaciones y encuadres en la prensa española de referencia“, *Investigaciones históricas*, núm. 32 (2012): 283–306; Nenad Ž. Petrović, „Križa u Poljskoj 1980–1982. godine i politika Jugoslavije“, u *Jugoslavija i Poljska: Veze i međusobni odnosi u XX veku*, ur. Bojan Dimitrijević, Andrzej Zaćmiński i Nebojša Stambolija (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2022), 411–426.

⁴⁰ Čak je i sam Ruperes u razgovoru sa jugoslovenskim diplomatama u januaru 1982. navodio da je stav SAD prema događajima u Poljskoj donekle preteran. Iako je Španija osudila državni udar u Poljskoj kao grubo kršenje principa KEBS-a, ipak se nije priključila ekonomskim sankcijama prema Varšavi i Moskvi, koje je Ruperes ocenio kao „neefikasne i kontraproduktivne“. – DAMSPRS, PA, god. 1982, k. 161, dok. 42579, Telegram Ambasade SFRJ u Madridu upućen SSIP-u, 15. 1. 1982.

su se oba ministra saglasila oko toga da je proces KEBS-a ozbiljno ugrožen i da je potrebno dodatno odložiti završetak Madridskog sastanka kako bi se pružila prilika za obnovu dijaloga između blokova.⁴¹

Dolazak socijalista na vlast u Španiji i obnova saradnje (1982–1983)

Tokom skoro cele 1982. nastavljen je zastoj na Madridskom sastanku koji je izazvan krizom i državnim udarom u Poljskoj. Iako su i do tada odnosi među blokovima bili napeti, ipak je do decembra 1981. bio postignut ograničeni napredak koji je predstavljao korak bliže ka Završnom dokumentu – bila su usaglašena sva pitanja osim onih najspornijih o konferenciji o naoružanju, stanju ljudskih prava i kontinuitetu KEBS-a. Ipak, poljski problem je podstakao nesvrstane i neutralne zemlje da u martu 1982. predlože odlaganje Madridskog sastanka sve do novembra, sa ciljem da se napravi diplomatski predah koji bi mogao voditi ka smirivanju tenzija i obnovi dijaloga, što je i prihvaćeno. U izveštajima SSIP-a 1982. su Španija i pojedine druge zapadnoevropske države (SR Nemačka, Holandija, Danska) posebno izdvajane kao one koje najviše podržavaju napore vanblokovskih zemalja.⁴² To je dodatno svedočilo o novom kursu spoljne politike Madrida, što se dodatno ubrzalo pobedom socijalista na izborima te godine.

U toku 1982. vlada Kalva Sotela je nastavila da gubi podršku i vanredni parlamentarni izbori su bili raspisani za 28. oktobar.⁴³ Iako je u predizornoj kampanji pitanje spoljne politike bilo daleko od prioriternih, Socijalistička radnička partija Španije (Partido Socialista Obrero Español – PSOE) nudila je ipak širi pristup diplomatiji i pokazivala nešto više namera da poboljšaju saradnju sa nezapadnim državama. Uoči izbora i nakon njih, kao i posle izglasavanja nove socijalističke vlade početkom decembra 1982. godine, jugoslovenske procene su iskazivale umereni optimizam u pogledu razmatranja prvih spoljnopolitičkih poteza novog premijera Felipea Gonzaleza. Naime, tada je ocenjeno da se gotovo isključivi prozapadni kurs u Madridu, koji je već bio u krizi i pre izbora novog državnog vođstva, može zameniti većom otvorenošću Madrida za proširivanje saradnje sa drugim regionima – arapskim zemljama na Mediteranu, Latinskom Amerikom, neutralnim i ne-

⁴¹ DAMSPRS, PA, god. 1982, k. 161, dok. 413203, Telegram Ambasade SFRJ u Madridu upućen SSIP-u, 15. 3. 1982.

⁴² DAMSPRS, PA, god. 1982, k. 161, dok. 449217, Predstojeća faza Madridskog sastanka KEBS (9. 11. 1982)

⁴³ Na parlamentarnim izborima u Španiji 28. 10. 1982. ubedljivu pobjedu je odnela PSOE sa osvojenih 48 posto glasova i natpolovičnom skupštinskom većinom. Najveći pad u odnosu na prethodne izbore (1979) zabeležili su do tada vladajuća UCD, koja je sa 34% spala na svega 6,8% glasova, kao i Komunistička partija Španije (Partido Comunista de España) koja je sa nekadašnjih 10,8% svedena na 4,1% glasova. Najistaknutiji rast doživio je desničarski Narodni savez (Alianza Popular) koji je predvodio bivši frankistički ministar informisanja i turizma Manuel Fraga Iribarne i koji je postao druga najjača stranka sa 26,4% glasova. – Tusell, *Dictadura franquista y democracia 1939–2004*, 314.

svrstanim državama, dok bi se izvesno popuštanje moglo odnositi i na odnos sa Moskvom. Ipak, diplomatama iz Ambasade SFRJ u Madridu i rukovodiocima u SSIP-u je bilo jasno da se drastičniji zaokreti i suštinske promene prioriteta španske diplomatije ne mogu očekivati.⁴⁴

Takve procene su se pokazale dosta tačnim. Pod rukovodstvom novog ministra spoljnih poslova Fernanda Morana Španija se u velikoj meri vratila multilateralizmu u onom obliku kakav je postojao u prvim godinama tranzicije, ali su socijalisti iz pragmatičnih razloga ipak podržali ostanak u NATO-u. Na Madridskom sastanku je za novog šefa španske delegacije postavljen Huan Luis Pan de Soraluse, diplomata sa pomirljivim pristupom koji je predvodio državnu delegaciju i na Beogradskom sastanku KEBS-a. Nova delegacija se od nove faze Madridskog sastanka u februaru 1983. pokazala spremnijom da odigra posredničku ulogu, da čvršće podrži nacrt Završnog dokumenta koji su izradile i u nekoliko navrata modifikovale vanblokove zemlje, da zajedno sa drugim zapadnoevropskim državama utiče na ublažavanje stavova Vašingtona, kao i da sa Moskvom otvorenije pregovara o razoružanju u Evropi, ali bez potpunog diplomatskog povlačenja po pitanju ljudskih prava na Istoku.⁴⁵

Najbolja prilika za proveru sopstvenih pretpostavki o delovanju nove vlade svakako je bilo obnovljeno zasedanje Madridskog sastanka. Jugoslovenska delegacija je jako cenila odmerenost u uvodnom izlaganju ministra Morana na početku nove faze KEBS-a 8. februara 1983. godine. Između ostalog, jugoslovenska strana je primetila da je socijalistima postalo izuzetno bitno da se više aktiviraju kao domaćini i adekvatni posrednici između vrlo udaljenih stavova blokova, te da uspešnim završetkom Madridskog sastanka ostvare prvi važniji spoljnopolički uspeh. Takav scenario bi dao dodatni legitimitet vladi i doprineo tome da se odagnaju još uvek prisutne sumnje španskog društva u sposobnost socijalista da upravljaju državom, posebno imajući u vidu da je Gonzalez bio prvi levičar na čelu španske vlade još od vremena Građanskog rata. Obnovljeno špansko interesovanje za ulogu posrednika na Madridskom sastanku dobro se uklopilo sa već postojećim inicijativama grupe neutralnih i nesvrstanih zemalja na KEBS-u, posebno u vezi sa formulacijom Završnog dokumenta.⁴⁶ Naposljetku se Gonzalez lično uključio u ovakve napore usmerene ka uspešnom završetku Madridskog sastanka i u maju 1983. je poslao odgovor jugoslovenskim predstavnicima u kome je u načelu prihvatio revidiran tekst nacrt Završnog dokumenta, uz određene amandmane u prilog značaja ljudskih prava na prostoru cele Evrope. Zvanič-

⁴⁴ AJ, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (142/II), k. A-205, Španija, Parlamentarni izbori u Španiji, 8. 11. 1982.

⁴⁵ Martínez Lliso, „Buscando su sitio”, 178–180.

⁴⁶ DAMSPRS, PA, god. 1982, k. 156, dok. 46024, Telegram Ambasade SFRJ u Madridu upućen SSIP-u, 10. 2. 1983; Slične ocene imao je i ambasador Badurina u razgovoru sa Panom de Soraluseom 11. februara; dok. 46181, Telegram Ambasade SFRJ u Madridu upućen SSIP-u, 11. 2. 1983.

nici SFRJ su u junu 1983. ove amandmane ocenili kao prihvatljive, smatrajući da njihov sadržaj ne menja suštinu teksta.⁴⁷

Zajedničke konsultacije španske i jugoslovenske delegacije tokom 1983. odlikovale su se znatnom podudarnošću stavova, voljom da se nastavi dijalog sa svim zainteresovanim stranama kako bi se u što kraćem roku izvršio Madridski sastanak i usvojio kompromisni tekst Završnog dokumenta. Završno zasedanje Madridskog sastanka bilo je predviđeno za period između 7. i 9. septembra 1983. godine, a na njemu bi uzeli učešće i ministri spoljnih poslova država članica KEBS-a. U skladu sa tim, u Madridu je u pomenutom periodu boravio i savezni sekretar inostranih poslova Lazar Mojsov.⁴⁸ U susretu sa španskim kolegom Moranom, Mojsov je naveo značaj međusobne saradnje dve zemlje na KEBS-u, dok su se obojica složila oko neophodnosti kompromisa i važnosti uspešnog završetka Madridskog sastanka kao veoma važnog zaloga za bezbednost na evropskom kontinentu. Dodatno, obojica su istakli zadovoljstvo što su mnoge tenzije koje su iznenada izbile u leto 1983. rešene zajedničkim naporima, te nisu značajnije uticale na prekid ili ponovno odlaganje KEBS-a. U takve događaje bi se ubrajalo sovjetsko obaranje južnokorejskog aviona, gde su među žrtvama bila čak 62 američka državljani, ali i ultimatum Malte iz jula 1983. o unošenju u Završni dokument obaveze o sazivanju posebne konferencije o bezbednosti na Mediteranu.⁵⁰

Naposletku, usaglašeni tekst Završnog dokumenta bio je odraz kompromisa, ali i znak suštinskog okončanja perioda Detanta. Obnavljanje trke u naoružanju i sve veći ekonomski izdaci Moskve i Vašingtona za vojsku, eskalacija starih i izbijanje novih sukoba u svetu obeležili su skoro čitav tok Madridskog sastanka KEBS-a i presudno su uticali na njegovo izuzetno dugo trajanje i konstantno odlaganje zasedanja. Kompromisni tekst Završnog do-

⁴⁷ DAMSPRS, PA, god. 1982, k. 156, dok. 421325 i 426202, Telegrami Ambasade SFRJ u Madridu upućeni SSIP-u 17. 5. 1983. i 21. 6. 1983.

⁴⁸ Nakon stupanja na dužnost novog saziva SIV-a (predvođenog Milkom Planinc) u maju 1982. godine resor spoljnih poslova je od Josipa Vrhovca preuzeo Lazar Mojsov – *prim. D. M.*

⁴⁹ Gonzalezova vlada je poseban napor učinila da privoli delegaciju SAD na kompromis. U tom cilju poslužila se argumentom da bi nepopustljiv stav Vašingtona i eventualna propast Madridskog sastanka mogli da u španskom javnom mnjenju povećaju antiameričke i anti-NATO sentimente, što bi znatno otežalo sve dalje korake ka čvršćem vezivanju zemlje za vojni savez Zapada. S druge strane, ministar Moran je u svojim memoarima naveo da je naročit strah od neuspeha svih diplomatskih inicijativa usmerenih ka SAD predstavljalo obaranje aviona iz Južne Koreje, ali je istakao da je korisne konsultacije u vezi sa prevazilaženjem te krize imao sa svojim kolegama iz Jugoslavije i SR Nemačke – Lazarom Mojsovim i Hansom Ditrihom Genšerom. – Cit. prema: Martínez Lliso, „Buscando su sitio”, 184, 189.

⁵⁰ Iako je tekst Završnog dokumenta usaglašen 15. 7. 1983. godine, delegacija Malte u Madridu je ubrzo nakon toga dobila izričite instrukcije svoje vlade o tome da se u konačni tekst mora uvrstiti obaveza o što skorijem sazivanju posebnog samita o bezbednosti Mediterana. Iako je delegacija Malte pretila povlačenjem svog pristanka na Završni dokument, sve ostale učesnice KEBS-a su bile oštre u odbacivanju malteškog ultimatum. Suočena sa pritiskom drugih zemalja i strahujući od diplomatske izolacije, Malta je povukla zahtev 6. septembra. – Martínez Lliso, „Buscando su sitio”, 183.

kumenta koji su izradile nesvrstane i neutralne zemlje, uz važan doprinos i posredničku ulogu Španije kao zemlje domaćina, sadržao je nekoliko osnovnih karakteristika. Izašlo se u susret sovjetskom zahtevu za sazivanjem posebne konferencije o razoružanju, te je bilo predviđeno da se ona održi u Stokholmu početkom 1984. godine. U tekst su uneti i zapadni zahtevi o poštovanju konkretnih ljudskih prava – pravo na slobodno informisanje, verske slobode, dok je posebna pažnja posvećena slobodi sindikalnog delovanja (posebno važna zbog dešavanja u Poljskoj). S druge strane, znatno lakše se došlo do kompromisa po pitanju migracija, prava radnika u inostranstvu, ekonomske, naučne i kulturne saradnje u Evropi, kao i dijaloga sa vanevropskim zemljama u pogledu saradnje u regionima od zajedničkog interesa (poput Sredozemlja). Uprkos brojnim razlikama i blokovskim sukobima, sve zemlje su u konačnici iskazale posvećenost daljem nastavku KEBS-a, te je odlučeno da naredni sastanak otpočne u Beču novembra 1986. godine.⁵¹

Završne ocene

Tok i rezultate Madridskog sastanka KEBS-a su političke elite i javnost Španije i Jugoslavije posmatrale na gotovo istovetan način. Ograničeni optimizam je bila ocena koju su svi delili, najpre zbog toga što je Zaključni dokument predstavljao jedan od retkih međunarodnih sporazuma šireg karaktera oko koga su početkom 1980-ih velike sile mogle da se sporazumeju. Za SFRJ i Španiju su dva pitanja bila od izuzetne važnosti – na opštem nivou je to bilo smanjenje trke u naoružanju u Evropi i dogovor blokova o organizovanju Konferencije o bezbednosti i razoružanju, koja je trebalo da počne u januaru 1984. u Stokholmu, dok su od posebnih tema za Madrid i Beograd naročito značaj imale specifične mere za suzbijanje terorističkih grupa i aktivnosti,⁵² posebno zbog činjenice da su obe zemlje imale problema sa napadima koje su organizovale ustaše i pripadnici baskijske terorističke organizacije ETA.

Iako su jugoslovenski i španski zvaničnici, svako na svoj način, nastojali da doprinesu prevazilaženju izuzetno dubokih podela na relaciji Istok–Zapad, ipak je Madridski sastanak za njih predstavljao istovremeno i važnu platformu za promociju sopstvenih dostignuća na polju unutrašnjeg i spoljnopolitičkog razvoja. U završnom govoru na KEBS-u 1983. kralj Juan Karlos istakao

⁵¹ „Zaključni dokument: Prateći sastanak KEBS, Madrid, 1980–1983”, *Dokumenti KEBS 1975–1995: Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji*, ur. Branislav Milinković (Beograd: Međunarodna politika: Pravni fakultet: Fakultet političkih nauka: Evropski pokret u Srbiji, 1995), 77–99.

⁵² DAMSPRS, PA, god. 1983, k. 156, dok. 440741, Izveštaj jugoslovenske delegacije o radu Madridskog sastanka KEBS, 11. 11. 1980 – 9. 9. 1983. godine, str. 26–31; Antxón Sarasqueta, „La pálida y frágil luz de la esperanza”, *La Vanguardia*, 10. 9. 1983; U skladu sa svojim spoljnopolitičkim prioritetima, ipak je na različit način ocenjivan stepen krivice Moskve i Vašingtona za rast tenzija. Iako su priznavali krivicu oba bloka, u Beogradu je zauzimanje čvrste pozicije SAD po pitanju ljudskih prava posmatrano kao jedno od primarnih izvora sukoba, dok je u Španiji insistiranje Sovjeta na vojnim pitanjima i nesprenost na suštinsko popuštanje unutrašnje represije viđeno kao glavna kočnica u pregovorima.

je primer unutrašnjeg konsenzusa u Španiji u vezi sa demokratskom tranzicijom, što je trebalo dodatno da uveri sve gostujuće delegacije u sposobnost države domaćina da na pravi način prenese duh dijaloga i u međunarodnu arenu.⁵³ Na istom mestu, prilikom zatvaranja zasedanja KEBS-a, Mojsov je podvukao značaj vanblokovskih zemalja na Madridskom sastanku i izrazio je uverenje da se bezbednost i saradnja u Evropi mogu postići jedino širokim konsenzusom među svim zainteresovanim stranama, bez obzira na blokovsku (ne)pripadnost.⁵⁴ Ovo su bili glavni principi nesvrstanosti kao osnovnog opredeljenja jugoslovenske spoljne politike, dok je KEBS za Beograd predstavljao jednu od retkih prilika na kojima su ti principi mogli direktno da se primene na evropskom kontinentu, što je zauzvrat trebalo da povećava prestiž SFRJ i učini je pogodnim posrednikom u prevazilaženju sporova.

Spisak referenci

Arhivi

- Arhiv Jugoslavije. Fond 507, Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije; Fond 142/II, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. Politička arhiva

Objavljeni izvori

- *Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados*, Comisión de Asuntos Exteriores, núm. 23, 23. 10. 1980.
- *Dokumenti KEBS 1975–1995: Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji*, uredio Branislav Milinković. Beograd: Međunarodna politika: Pravni fakultet: Fakultet političkih nauka: Evropski pokret u Srbiji, 1995.
- *Foreign Relations of the United States*, 1981–1988, vol. I, Foundations of Foreign Policy. Washington, DC: GPO, 2022.

Štampa i periodika

- *ABC*
- *Borba* (Cyrillic)
- *El País*
- *La Vanguardia*
- *Politika* (Cyrillic)
- *Večernje novosti* (Cyrillic)

Literatura

- Aćimović, Ljubivoje, Vladimir Bilandžić i Nina Dobrković. *Razoružanje u Evropi*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1985.
- Bogetić, Dragan. „Jugoslovenski nastup na Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju 1973–1975”. *Istorija 20. veka*, br. 2 (2016): 137–164. DOI: 10.29362/ist20veka.2016.2.bog.137-164

⁵³ „El Rey citó a los españoles como creadores de un sistema de convivencia basado también en la paz”, *La Vanguardia*, 10. 9. 1983.

⁵⁴ „Отварање пута Детанту”, *Вечерње новосіи*, 9. 9. 1983.

- Capilla Casco, Ana. *La OTAN en el diseño de la política exterior de los gobiernos de UCD. El papel de Javier Rupérez*. Madrid: Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado, 2018.
- Čavoški, Jovan. „Čekajući Evropu u Beogradu: Jugoslavija i Beogradski sastanak KEBS-a 1977–1978”. *Tokovi istorije*, br. 2 (2019): 167–198. DOI: 10.31212/tokovi.2019.2.cav.167-198 (Cyrillic)
- Čavoški, Jovan. „Čuvajući 'duh Helsinkija': Jugoslavija i kontinuitet KEBS-a 1975–1976”. *Tokovi istorije*, br. 1 (2019): 145–176. DOI: 10.31212/tokovi.2019.1.cav.145–176 (Cyrillic)
- Čavoški, Jovan. „Yugoslavia's Experience with the Non-Aligned Movement: Reconciling Formal Participation and Non-Bloc Policies”. In *On the Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia between Alliances and Neutrality/Non-Alignment*, edited by Srđan Mičić and Jovan Čavoški, 141–216. Belgrade: Institute for Recent History of Serbia, 2022.
- Dimić, Ljubodrag. *Između Istoka i Zapada: Jugoslavija, velike sile i pitanje bezbednosti u Evropi 1945–1975*. Beograd: Filip Višnjić, 2022. (Cyrillic)
- Dragišić, Petar. *Ko je pucao u Jugoslaviju? Jugoslovenska politička emigracija na Zapadu 1968–1980*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2019. (Cyrillic)
- Edwards, Geoffrey. „The Madrid Follow-Up Meeting to the Conference On Security and Cooperation in Europe”. *International Relations*, vol. 8, iss. 1 (1984): 49–72.
- Encarnación, Omar G. *Democracy Without Justice in Spain: The Politics of Forgetting*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2014.
- Fernández Fernández-Cuesta, Juan Manuel. „Objetivos y estrategia del giro neutralista de la política exterior de Adolfo Suárez (1978–1981)”. *La política exterior y la dimensión internacional de la Transición española: testigos y protagonistas 1976–1986*, ed. Juan Carlos Pereira Castañares, Juan Manuel Fernández Fernández-Cuesta, 197–218. Madrid: Aranzadi, 2016.
- Fuentes, Jorge. „La reunión de Madrid de la Conferencia sobre la Seguridad y la Cooperación en Europa”. *Revista de Estudios Internacionales*, vol. 4, núm. 4 (1983): 735–753.
- Galbreath, David J. *The Organization for Security and Co-operation in Europe*. London and New York: Routledge, 2007.
- Jakovina, Tvrtko. *Treća strana Hladnog rata*. Zaporešić: Fraktura, 2011.
- Juliá, Santos. *Transición: Historia de una política española 1937–2017*. Barcelona: Galaxia Gutenberg, 2017.
- Martínez Lliso, Ferrán. „Buscando su sitio: El papel de España en la Conferencia de Madrid de la CSCE (1980–1983)”. *Historia del presente*, núm. 35 (2020): 173–189.
- Matić, Dimitrije. *Diplomatski odnosi između Španije i Jugoslavije 1975–1980*. Mladenovac: Litera, 2021. (Cyrillic)
- Matić, Dimitrije. „Narativi o Holokaustu i komemoracije u Srbiji i Španiji, s posebnim osvrtom na 2005. godinu”. *Tokovi istorije*, br. 1 (2024): 273–299. DOI: 10.31212/tokovi.2024.1.mat.273-299 (Cyrillic)
- Matić, Dimitrije. „Uloga Komunističke partije Španije u uspostavljanju diplomatskih odnosa Beograda i Madrida nakon Frankove smrti”. *Tokovi istorije*, br. 2 (2021): 119–145. DOI: 10.31212/tokovi.2021.2.mat.119-145 (Cyrillic)

- Morera Hernández, Coral. „Polonia bajo la ley marcial, 1981: actitudes, interpretaciones y encuadres en la prensa española de referencia”. *Investigaciones históricas*, núm. 32 (2012): 283–306.
- Pereira Castañares, Juan Carlos y Martínez Lillo, Pedro A. „Política exterior 1976–1997”. *Historia contemporánea de España (siglo XX)*, ed. Javier Paredes, 976–1003. Barcelona: Ariel, 2002.
- Petrović, Nenad Ž. „Kriza u Poljskoj 1980–1982. godine i politika Jugoslavije”. *Jugoslavija i Poljska: Veze i međusobni odnosi u XX veku*, uredili Bojan Dimitrijević, Andrzej Zaćmiński i Nebojša Stambolija, 411–426. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2022.
- Rodrigo Luelmo, Francisco José. *España y el proceso de la CSCE: la conferencia de Helsinki (1969–1975)*. Tesis doctoral, Universidad Complutense Madrid, 2015. Datum pristupa 1. 12. 2024. <https://docta.ucm.es/entities/publication/401ab2e9-4c06-4a8e-ad96-8c8fda8a90ea>
- *The Crisis of Détente in Europe: From Helsinki to Gorbachev 1975–1985*, edited by Leopoldo Nuti. London and New York: Routledge, 2009.
- Tusell, Javier. *Dictadura franquista y democracia 1939–2004*. Barcelona: Crítica, 2005.
- Vestad, Od Arne. *Globalni Hladni rat*. Beograd: Arhipelag, 2008.
- Vukadinović, Radovan. *Beogradski sastanak Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji*. Zagreb: Institut za političke znanosti i novinarstvo Fakulteta političkih nauka, 1979.
- Young, John W. and John Kent. *International Relations Since 1945*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Summary

Dimitrije Matić

Yugoslavia, Spain and the Madrid Meeting of the Conference on Security and Co-operation in Europe (1980–1983)

Abstract: The Conference on Security and Co-operation in Europe was the most significant international forum that arose from the broader policy of détente and the easing of bloc divisions in Europe. Yugoslavia and Spain, each in accordance with their internal and foreign policy priorities, made important contributions to the intra-European dialogue from the second half of the 1970s. The Madrid Meeting of the CSCE (1980–1983) represented a specific challenge for the delegations of Spain and Yugoslavia in achieving a compromise on the most important European issues due to the increasing tensions between the East and the West, new trends in Spanish diplomacy, as well as the very nature of the bilateral relations between the two countries.

Keywords: Yugoslavia, Spain, Conference on Security and Co-operation in Europe, Madrid Meeting, foreign policy

As the former and current host countries, Yugoslavia and Spain entered the new round of CSCE dialogue with the aim of securing a swift agreement to reduce military and political tensions across Europe. Despite their general commitment to these values, in the early months of the Madrid meeting the cooperation between the two countries was not at a high level. This was not only caused by the fact that Spain was part of the Western bloc and Yugoslavia was an important member of the group of neutral and non-aligned countries, but also due to Spain's initial weak interest in playing a more significant role as a mediator and its full alignment with the basic positions of Washington in the first months of the CSCE. These were the main factors that prevented closer cooperation between the two delegations in Madrid. However, the intensification of the crisis in Poland, the continuous postponement of new rounds of dialogue, and the increasing bloc confrontation gradually influenced the shift in the direction of Spanish foreign policy toward moderate multilateralism, which fully manifested only after the election of the socialist government at the end of 1982. After that, contacts between the two delegations improved, leading to more frequent exchanges of opinions and intensified negotiations regarding the Final Document. The mediating role of Spanish and Yugoslav diplomats significantly contributed to the successful conclusion of the Madrid meeting in September 1983. Ultimately, following the conclusion of this CSCE session, moderate optimism prevailed in Belgrade and Madrid about the implementation of the agreed measures on disarmament, human rights, and the fight against terrorism, as well as on advancing economic, cultural, scientific, and technological cooperation across Europe. In the realm of domestic policy, the success of the Madrid meeting provided the post-Franco political elites in Spain, both the government and the opposition, with additional foreign policy legitimacy. Meanwhile, the adoption of the Final Document was of particular importance for Yugoslavia, as it demonstrated the importance of non-aligned countries in Europe and successfully confirmed the fundamental principles of non-alignment.